

Jyrki Korpua

**SPEKULATIIVINEN FIKTIO
VALTAKIELEN MARKKINOILLA**

**Hannu Rajaniemen *Kvanttivaras* ja Emmi Itärannan
*Teemestarin kirja***

Globalissa nykymaailmassa englannin kieli on valta- ja suurille kirjajärjestöille ja angloamerikkalaisille markkinoille pääsyä voidaan pitää erityisenä meriittinä. Hannu Rajaniemen matemaattis-myyttisesti rakennettu esikoisromaani *Kvanttivaras* (*The Quantum Thief*, 2010, suom. 2011) on 2000-luvun merkkitapauksia tieteiskirjallisuudessa. Alun perin englanninkielisenä julkaistu romaani on kansainvälinen menestys ja yksi tämän vuosikymmenen tärkeimpiä teoksia genressään. Teos on ensimmäinen osa niin sanottua Jean le Flambeur -sarjaa, jonka muut osat ovat *Fraktaaliprinssi* (*The Fractal Prince* 2012, suom. 2012) ja *Kausaalienkeli* (*The Causal Angel* 2014, suom. 2014). Rajaniemen mahdolliseen tulevaisuuteen katsovat teokset leikittelevät utopian eli ihanteellisen ja dystopian eli epätoivottavan vision rajamaastoissa.

Emmi Itärannan esikoisromaani *Teemestarin kirja* (2012, engl. *Memory of Water*, 2014) on puolestaan selkeä dystopia, varoittava ja pelottava tulevaisuudenkuvaus. Teos syntyi kaksikielisenä, yhtä aikaa suomeksi ja englanniksi, kahmi ilmestyessään kasan palkintoja ja on sittemmin poikkinut suuren joukon käännöksiä, nykytiedon mukaan peräti 18 kielelle.¹ Teos on myös sovitettu teatteriin. Sitä on esittänyt Kulttuuriosuuskunta Kaje Tampereella ja Porissa sekä Kajaanin kaupunginteatteri paitsi Kajaanissa (nimellä *Veden muistista*) myös Ruotsissa tuotantoyhteistyössä Riksteaternin kanssa (*Ur vattnets minne*). Lisäksi teoksen elokuva-oikeudet on vastikään myyty (Elina Ahlback Literary Agency 2016).

Kvanttivaras ja *Teemestarin kirja* edustavat uutta avautuva suomalaisten romaanin historiassa eli valtakielen, tässä tapauksessa englannin, käyttämiselle keskeisenä kirjallisenä välineenä. Tämän-

kaltaiset länsimaisella valtakielellä kirjoitetut romaanit haastavat näkemyksiäksemme perinteisestä suomalaisen kirjallisuuden kieli-problematiikasta. Kyse ei ole enää vain suomen ja ruotsin kielten tai maamme pienempien vähemmistökielten asemasta, vaan myös valtakielillä kuten englanniksi kirjoitettujen teosten paikasta suomalaisen kirjallisuuden historiassa.

Romaanikirjallisuudessa voi aina nähdä heijastuman teoksen teko-hetkestä, sillä romaani on aina aikansa ilmentymä ja kiinnittynyt ympäröivään yhteiskuntaan, ihmisiin ja heidän käyttämäänsä kie-leen. Suomalaisen romaanin historiassa kielikeskustelulla on ollut alusta alkaen oma merkittävä roolinsa. Varhaiset 1840- ja 1850-lu-vun Fredrika Wilhelmina Carstensin, Charlotta Falkmanin, Wend-la Randelinin ja Fredrika Runebergin sekä sittemmin Zacharis To-peliuksen romaanit olivat totta kai ruotsinkielisiä.² Kotimaisen ro-maanin tunnetuin 1800-lukulainen teos Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* (neljässä osassa 1870, painettuna romaaniniteenä 1873) kohtasi ilmestyessään vastustusta. Suurta suomenkielistä romaania odottaneiden konservatiivisten fennomaanikriitikoiden mielestä se oli rahvaanomainen, liian kansankielinen ja suomalaisuuden ole-musta vääristelevä (Karkama 1985, 51, 75).

Kiven portinavauksen jälkeen kielikeskustelu päättyi uutta vuo-sisataa kohti tultaessa väittelemään erityisesti suomen ja ruot-sin suhteesta ja vasta myöhemmin aiheeksi tuli vieraskielinen kir-jallisuus. Suomessa käännöskirjallisuuden merkitys on aina ol-lut suuri (Riikonen 2013, 228) ja käännöskirjallisuudella on ollut oma tasainen osansa julkaistavassa kirjallisuudessa (ks. Tilastokes-kus 2007). 2000- ja 2010-luvulle tullessa keskustelu kielen roo-lista kirjallisuudessa on osin muuttunut, sillä käännösmäärien on nähty laskevan ja laadun heikkenevän etenkin taloudellisista syis-tä kääntäjien palkkioiden laskiessa (ks. Yle 2009; Löf 2015). Toi-saalta Kirjakauppaliiton tilastotiedot osoittavat käännetyllä kauno-kirjallisuudella olevan oma merkittävä roolinsa sekä julkaisu- että ostomäärissä (ks. Kirjakauppaliitto 2016). Suomessa julkaistavan romaanikirjallisuuden kielikeskustelussa on saavutettu uusi globaa-

limpi aikakausi. Tähän hetkeen *Kvanttivaras* ja *Teemestarin kirja* sopivat esimerkkeinä ja uusina avauksina erinomaisesti.

Romaanikirjallisuudessa 2000- ja 2010-luvun suosituin kirjallisuuden laji maailmalla on ollut spekulatiivinen fiktio,³ eli kuvitteellisia ja mielikuvituksellisia maailmoja ja tapahtumia kuvaava kirjallisuus.⁴ Lajin keskeiset teokset ovat englanninkielisiä, ja se on hallinnut erityisesti juuri angloamerikkalaisia markkinoita. Spekulatiivisen fiktion myyntimäärät lukuisine sarjamuotoisine julkaisuineen ovat huomattavia, mutta laji on saanut myös kriitikoiden ja tutkijoiden hyväksyntää. Tästä ovat osoituksena fantastisia elementtejä sisältävien Leena Krohnin teosten arvostus, Johanna Sinisalon *Ennen päivänlaskua ei voi* (2000) -romaanin laaja-alainen menestys sekä viimeisimpinä Jussi Valto sen teoksen *He eivät tiedä mitä tekevät* (2014) ja Laura Lindstedtin *Oneironin* (2015) Finlandia-palkinnot. Suomalainen spekulatiivinen fiktio on myös synnyttänyt oman ”suomikumman” (*Finnish Weird*) alalajinsa, jossa teosten omalakiisuus ja lajirajojen ylitys on nähty ”kummallisena” ja vierauttavana mielikuvituksellisena elementtinä (ks. *Finnish Weird* 2017).⁵ ”Suomikumman” rajojen sisälle on mahduttettu lukuisia kotimaisia spekulatiivisen fiktion tekijöitä, muun muassa Sinisalo, Krohn, Itäranta ja Pasi Ilmari Jääskeläinen (Hivert 2016). Kaiken kaikkiaan niin suosio kuin kriitikoiden ja tutkijoiden huomio ovat osoittaneet, että mielikuvituksellisesta on monessa mielessä tullut salonkikelpoista kirjallisuutta myös Suomessa.

Spekulatiivinen fiktio pohtii fantasian, tieteisfiktion, kauhun tai muun ”kumman” kautta mahdollisia maailmoja ja todellisuutemme mahdollisia tai mahdottomampia skenaarioita. Huolimatta mielikuvituksellisista lähtökohdistaan ja logiikoistaan spekulatiivinen fiktio ei ole kuitenkaan pohjimmiltaan eskapismia eli todellisuuspakoa, josta sitä usein syytetään, vaan paremminkin sen voi nähdä refleктоivan analogisesti ja etäännyttäen vallitsevaa maailmantilaa ja ympäröiviä globaaleja uhkakuvia, pelkoja, mutta myös haaveita (Korpua & Leppihalme 2012, 2). Juuri tällaisia meidän maailmankokemukseemme linkittyviä varoittavia, mutta mahdollisia tulevaisuuskuvia Rajaniemen *Kvanttivaras* ja Itärannan *Teemestarin kirja* esittävät.

Dystooppiset tulevaisuudet

Rajaniemen *Kvanttivaras* ja Itärannan *Teemestarin kirja* kuvaavat fiktiivisiä tulevaisuuksia, joissa ihmisten kokema todellisuus on mullistunut ja muuttunut enemmän tai vähemmän dystooppiseksi. Rajaniemen *Kvanttivaras* kuvaa aurinkokuntamme kaukaista tulevaisuutta, jossa muuttunut ihmisyyttä, matemaattiset peliteoriat, totalitaarinen yhteiskuntamalli ja futuristinen avaruusmatkailu soljahtavat omaksi todellisuudekseen. *Kvanttivarkaan* maailmaa hallitsevat teknologia, virtuaalitodellisuus ja kaikenlainen ihmismielen manipuloiminen. Romaanin keskeisimmässä miljöössä, Marsissa sijaitsevassa liikkuvassa kaupungissa Oublietessa, aika on konkreettisesti rahaa, sillä kansalaiset käyttävät valuuttana jäljellä olevaa elinaikaansa. *Kvanttivaras* on näiltä piirteiltään jatke 1900-luvun dystopiatradition keskeisille kuvauksille, kuten Aldous Huxleyn kapitalismikriittiselle *Uljaalle uudelle maailmalle* (1932). Toisaalta teos on myös traditionaalinen jatke suljettujen totalitarioiden kuvauksille, kuten George Orwellin teokselle *1984* (1949). Näiden teosten henkilöiden tavoin myös Oublietten asukkaat elävät vinoutuneessa yhteiskunnassa, sillä vaikka kyseessä on dystooppinen vankilamaailma, luulevat asukkaat kotipaikkaansa utopiaksi, onnelliseksi paikaksi. Tarvitaan ulkopuolinen veijarimainen antisankarihahmo Jean le Flambeur, että asukkaat ymmärtävät oman elämäntapansa kurjuuden. Juuri erilaiset vankilat ja kansalaisten tiukka kontrollointi ja valvonta ovat Rajaniemen koko trilogian keskeisiä aiheita.

Itärannan *Teemestarin kirja* vuorostaan kuvaa ekokatastrofin jälkeistä maailmaa, jossa makean veden varat ovat vähissä ja yhteiskunta on ajautunut kaaottisen diktatuurin tilaan.⁶ Teos kuvaa ekokatastrofin tavalla, joka on piinaavan realistinen ja toimii varoittavana esimerkkinä 2000-luvun ihmiselle:

Hukkuneita saaria, rannikkotasankoja, suolan puremia jokisuistoja. Suuria kaupunkeja, jotka olivat nyt menneiden elämien vaitonaisia aaveita meren kääreessä, kaikkialla, kaikkialla.

[...] Entismaailman ajan lopulla maapallo oli lämmennyt ja merenpinnat nousseet nopeammin kuin kukaan oli osannut ennustaa. Myrskyt raastoivat mantereita ja ihmiset pakenivat kodeistaan sinne missä tilaa ja kuivaa maata vielä oli. Viimeisissä öljysodissa tapahtui onnettomuus, joka saastutti suurimman osan entisten Norjan ja Ruotsin vesivaroista ja teki alueista asuinkelvottomia.

Seurannutta vuosisataa nimitettiin Hämärän vuosisadaksi, ja sen aikana öljy oli kulunut loppuun. Suuri osa entismaailman teknologias-
ta katosi vähitellen. Selviytyminen nousi kaiken muun edelle. Kaikki, mitä ei pidetty välttämättömänä jokapäiväiselle hengissä pysymiselle, haipui pois. (TK, 83–84.)

Teemestarin kirjassa menneisyys on muuttunut myyttiseksi, kaukaiseksi tarinamaailmaksi. Maailma, jossa teoksen päähenkilö Norria Kaitio elää teemestari-isänsä oppilaana ja tulevana teemestarina, on vähäisten resurssien maailma, jossa makean veden niukkuus ja puhtaan veden puutteen aiheuttama kurjuus ja sairaudet ovat jatkuva vitsaus. Norria Kaition ja ystävänsä Sanja Valaman mielenkiinnon keskeinen kohde on menneet vuosisadat ennen ”Hämärää vuosisataa”: ”entismaailma”, suuri ja ihmeellinen omituisine teknologisine välineineen ja ihmisten täysin toisenlaisine toiveineen ja harrastuksineen. Norrialle ja Sanjalle vanha maailma on utopia, joka on menetetty mullistuksen aaltoihin kuin konsanaan Atlantiksen utopiavaltakunta Platonin kuuluisissa dialogeissa *Timaios* ja *Kritias*.

Valtakielen valinta

Kvanttivaras ja *Teemestarin kirja* pohtivat kirjallisen filosofisesti moraalia, ihmiskunnan tilaa, mutta myös nykyisen kulttuurimme mahdollista rappiota. Mutta mitä kotimaisen kirjallisuuden kehykseen tulee, uutta on, että molemmat teokset ovat saavuttaneet kansainvälisen huomionsa julkaisukielensä avulla. Rajaniemen teos ilmestyi alkujaan englanniksi ja käännettiin suomeksi seuraavana vuonna. Itäranta puolestaan kirjoitti teoksensa yhtäaikaaisesti sekä suomeksi että englanniksi. Molemmat teokset ovat saavuttaneet

kansainvälisen suosion sekä tieteisfiktion että yleisestikin kirjallisuuden kentällä.

Monella tapaa juuri kielikeskustelu on noussut teosten ympärillä Suomessa enemmän esiin kuin teosten mielenkiintoinen sisältö ja kirjallinen laatu. Englanniksi kirjoittaminen ja julkaiseminen on nähty markkinateknisesti erinomaisena asiana, mutta sitä voi pitää kansallisessa mielessä jossain määrin myös kriittisen pohdinnan alaisena seikkana. Osoittaako näiden kahden spekulatiivisen fiktion kirjoittajan esimerkki meille yhden mahdollisen suunnan, mihin kirjallisuus Suomessa on 2010-luvun jälkeen siirtymässä? Onko suomenkielinen kirjallisuus entistä enemmän periferioitumassa tai onko suomen kielestä tulossa globaalissa maailmassa jopa ohitettava välietappi ennen suurella länsimaisella kielellä julkaisemista? Tuskin äidinkielinen kirjallisuus on Suomessakaan katoamassa, mutta valtakielillä kirjoittaminen on varmasti jatkossa entistä selvempi ja helpompi tie kansainvälisille markkinoille. On ainakin merkkejä siitä, että etenkin spekulatiivisen fiktion lajissa tämä on mahdollista.

Kolonialismin jälkeisessä maailmassa eurooppalaisilla valtakielillä, etenkin englanniksi, kirjoitettu kirjallisuus on selkeästi keskiössä ja kaikki muu on enemmän tai vähemmän rajamailla. Länsimaisen kirjallisuuden historia on samalla valtakielten dominanssin ja kolonialismin historiaa. Koko maapallomme oli enemmän tai vähemmän eurooppalaisten kolonisoima pitkälti 1600- ja 1700-luvuilta 1900-luvun loppupuolelle ja sen vaikutus tuntunee vielä arvaamattoman monien vuosisatojen ajan. Jälkikoloniaalisessakaan maailmassa eurooppalaisten valtakielten asema ei ole uhattuna, paremminkin päinvastoin.

Kotimaisessa vinkkelissämme Suomen alue ei virallisesti (valtio-opillisesti) ollut kolonisoitu, vaan ensin elimellinen osa Ruotsia ja myöhemmin Venäjän valloittama osa, jolle emämaa antoi asteittain autonomisia oikeuksia. Suomen kielen asemaa rakennettiin oppositiossa ruotsiin. Historiamme on kolonisoitujen alueiden tavoin pitkälti alisteista toisille kansoille ja kielille. Mikko Lehtonen ja Olli Löytty (2007, 110–112) toteavat teoksessa *Kolonialismin jäl-*

jet, että Suomi on ollut pitkään kolonialismin suhteen vastaanottavassa roolissa, mutta toisaalta se on myös siirtynyt lähistoriansa aikana kulttuurillisesti ja taloudellisesti likemmäs keskustaa, ”keskustan periferiaan”. Missä määrin englanninkielellä kirjoitetut suomalaiset teokset ovat myös osa tätä siirtymää? Aiemmin suomen kielen asemaa on luettu vastakohtaisena historiallisesti dominoineelle ruotsin kielelle. Sittenkin suomen kieli on päätyntyn jossain määrin juuri englannin kielen dominoimaksi. Tästä esimerkkinä se, että suuri osa tieteellisestä tekstistä Suomessa kirjoitetaan englanniksi, suurehko osa (etenkin nuorisosta) kertoo lukevansa teokset ”alkukielellä” eli yleensä juuri englanniksi. Kirjailijoille englanninkieliset markkinat ovat suurten myyntimäärien vuoksi tavoiteltuja, mutta toisaalta suomesta englanniksi kääntäminen on ollut pitkään harvinaista, kuten osoittaa Raila Hekkasen väitöskirja *Englanniksi-ko maailmanmaineeseen? Suomalaisen proosakaunokirjallisuuden kääntäminen englanniksi Isossa-Britanniassa vuosina 1945–2003*. Hekkasen (2010, 6) tutkimusajanjaksolla eli yli puolen vuosisadan aikana Isossa-Britanniassa suomesta Englantiin käännettiin vain 28 proosateosta. Englanti on kyllä ollut käännöskielenä (ja käännösten välikielenä) tärkeä, mutta merkittäviä vientimaita suomalaiselle kirjallisuudelle ovat olleet ennen kaikkea Saksa ja Ranska (Schwank 2013, 266–267). Rajaniemen ja Itärannan tapaiset kirjailijat pyrkivät omakohtaisesti muuttamaan tätä asetelmaa.

Haastatteluissaan Emmi Itäranta myöntää, että englanniksi julkaisemalla tavoittaa suuren kansainvälisen yleisön. Hän on kertonut, että *Teemestarin kirjan* teksti ”kannatti kirjoittaa myös englanniksi” (Brunou 2016). Itärannan yhtäaikaaisesti suomenkielisen romaanin kanssa kirjoittama *Memory of Water* ilmestyi vuonna 2014 Isossa-Britanniassa, Yhdysvalloissa ja Australiassa suuren HarperCollins-kustantamon toimesta, ja jo sen ensipainos oli 50000 kappaletta suuruinen. Kustannussopimuksen kannalta juuri englanninkielellä kirjoittaminen oli merkittävin seikka, sillä Itärannan Harper Voyager -kustantamo (suuren HarperCollinsin osana) ei julkaise lainkaan käännöksiä. Itärannan tuli itse kirjoittaa käsikirjoituk-

sensa englanniksi, jotta se kustannettaisiin kansainvälisillä markkinoilla. (Brunou 2016.)

Tämä onkin merkittävä seikka. Suomen kirjallisuuskentällä viidennes julkaistuista nimikkeistä on käännöksiä, mutta Isossa-Britanniassa käännöksiä on vain noin neljä prosenttia kaunokirjallisuuden julkaisuista (Löytty 2016) ja Yhdysvalloissa noin kolme prosenttia (Pesonen 2016). Päästäkseen näillä markkinoilla kaupallisesti menestyneeksi kirjailijaksi on syytä kirjoittaa englanniksi. Globaalisti tämä on totta etenkin tieteisfiktion ja spekulatiivisen fiktion lajeissa, joissa hallitseva traditio on ollut pitkälti angloamerikkalaista.

Hannu Rajaniemi julkaisi *The Quantum Thief* -teoksensa englanniksi brittiläisen Gollanzc-kustantamon kautta vuonna 2010. Yli vuosikymmenen Skotlannissa ja sittemmin Kaliforniassa asuvalle Rajaniemelle englanti on kodin puhekieli ja hänen fyysikon työnsä työkieli, joten sillä kirjoittaminen oli myös todennäköistä. Rajaniemi on haastatteluissa todennut, että hän kokee suomen henkilökohtaisten asioiden ja tunteiden kieleksi, jolla hän mielellään kirjoittaisi (Heinilä 2010). Hän on myös korostanut suomen ja englannin kielellisiä eroja ja oman kirjoittajaäänensä eroja eri kielillä kirjoittaessa. Rajaniemen mukaan suomi on ”runouden ja laulun kieli”, mutta englanti on yksinkertaisempaa ja leikatumpaa. (Lea 2010.) *Kvanttivarkaan* sekä sen jatko-osien *Fraktaaliruhtinaan* ja *Kausaalienkelin* käännöksistä suomeksi on vastannut Antti Autio, jonka kieltä Rajaniemi on kehunut ”taidokkaaksi” ja käännöksiä kuin ”englanninkielisen minäni suomalaisen kaksoisolennon” kirjoittamiksi (Heinilä 2010). *Kvanttivaras* ja sen jatko-osat ovatkin erityisen mielenkiintoisia tapauksia suomalaisen kirjallisuuden historiassa, sillä on perin erikoista, että äidinkieleltään suomenkielisen kirjailijan teokset ilmestyvät suomeksi käännöksinä. Tämän vuoksi Rajaniemen teokset tilastoidaan Suomessa käännöskirjallisuudeksi, ja siten hänen teostensa asema ”suomalaisena kirjallisuutena” on sangen poikkeuksellinen.

Emmi Itärannan teoksien suhteen tilanne on ollut jonkin verran erilainen. Rajaniemen tavoin Itäranta ei ole pitkiin aikoihin asunut

Suomessa, vaan Canterburyssa Isossa-Britanniassa. Alusta alkaen hän on tähdännyt määrätietoisesti kansainvälisille markkinoille ja hänen teostensa oikeudet onkin myyty kymmeneen eri maihin. Esi-koisromaaninsa *Teemestarin kirjan* Itäranta kirjoitti yhtä aikaa, rinnakkain ja ristikkäin suomeksi ja englanniksi, mutta suomenkielisen julkaisu ajoittui vuoteen 2012 ja englanninkielinen vasta vuoteen 2014. (Truesdale 2016.) Toisen romaaninsa *Kudottujen kujien kaupunki* (2015, Isossa-Britanniassa *City of Woven Street*, 2016 ja Yhdysvalloissa *The Weaver*, 2016) hän kirjoitti samalla tavoin simultaanisesti kaksikielisenä. Itäranta on haastatteluissa kertonut kielten kulkevan kirjoitusprosessissa yhtäaikaisesti, ”limittäin ja lomittain”, sillä hän tekee kustakin luvusta ensin version suomeksi, jonka sitten kääntää englanniksi. Prosessissa molemmat kielet ovat työvälineitä, joiden kautta Itäranta katsoo tekstiään eri kulmista. Toisaalta suomenkieliset versiot valmistuvat aiemmin ja Itäranta on päätenyt työstämään englanninkielisiä hieman pitempään. (Gustafsson 2015.)

Teoksilla on tässä mielessä siis myös merkittävä eroavaisuus. Siinä missä *Kvanttivaras* on selvästi Rajaniemen *The Quantum Thiefin* käännös, muodostavat Itärannan *Teemestarin kirja* ja *Memory of Water* käytännössä toisiaan täydentävän teosparin. Rajaniemi ei ole halunnut itse toimia teoksensa kääntäjänä. Toisaalta Rajaniemen *Portti*-lehdessä julkaistu novelli ”Elegia nuorelle hirvälle” (2005) ilmestyi englanniksi hänen omana käännöksensä otsikolla ”An Elegy for a Young Elk” (2010). Anna Laine (2014, 25) on pro gradu -tutkielmassaan todennut, että Rajaniemen novellit poikkeavat erikielisisissä versioissaan toisistaan niin paljon, että englanninkielistä ei kannata niinkään kutsua käännökseksi, vaan ”erikieliseksi versioksi”. Samaa tapaan *Teemestarin kirjan* ja *Memory of Waterin* tapauksissa Itärantakaan ei ole käytännössä tekstinsä kääntäjä, vaan paremminkin uudelleenkuveltija. Teokset ovat juoneltaan samankaltaisia, mutta kielellisesti ammattikäntäjä tuskin olisi päätenyt samanlaisiin runollisiin tulkintoihin, mihin Itäranta versioissaan ylittää.

Pohjoinen kieli tekstissä

Kvanttivaras ja *Teemestarin kirja* ovat paitsi kielellisesti myös sisällöllisesti suurille markkina-alueille kurkottavia teoksia. Teosten juoni ja teemat puhuttelevat yleismaailmallisine pelkoineen suurta länsimaista lukijayleisöä. Toisaalta *Kvanttivarkaan* alkuperäisessä englanninkielisessä versiossa suomenkielisten nimien käyttö on osa teoksen eriskummallista maailmaa ja tarjoaa globaalille lukijakunnalle todennäköisesti aiemmin tuntematonta eksotiikkaa; se on osa teoksen viehätystä. Esimerkiksi kirjallisuudentutkija Markku Soikkeli (1998, 24) on huomauttanut, että suomalainen kulttuurikonteksti tarjoaa kansainvälisille lukijoille yllättäviä ja kiinnostavia elementtejä.

Kvanttivarkaan hahmojen nimet ja viittaussuhteet ovat kunnianosoitus erilaisille kirjallisuustraditioille ja myös kumarrus suomen kielelle ja kulttuurille. Päähenkilö Jean le Flambeur viittaa pikareskin veijariromaanin genreen⁷ sekä pitkään traditioon herrasmiesvarkaita länsimaisen kirjallisuuden historiassa. Päähenkilö varastaa tarvittaessa vaikka aikaa tai identiteettejä, mutta yhtä lailla hänen seikkailunsa ovat jatkumoa varhaisemmille veijaritarinoille ja klassisille dekkareille, kuten Arthur Conan Doyle'n Sherlock Holmes -kertomuksille tai Maurice Leblancin Arsène Lupin -tarinoille. Päähenkilön nimi Jean le Flambeur sisältää tällaisia viittauksia. Sana *flambeur* viittaa ranskan uhkapeliä merkitsevään sanaan ja liittyy temaattisesti hahmon luonteeseen pelurina. Hahmon nimi viittaa G. K. Chestertonin Isä Brown -novellien arkkivihollishahmo M. Hercule Flambeuhin, mutta toisaalta *Kvanttivarkaan* Flambeurin alter egon teoksessa käyttämä nimi Paul Sernine on yhtä n-kirjainta lukuun ottamatta anagrammi herrasmiesvaras Arsène Lupinin nimestä ja viittaa Maurice Leblancin klassisiin rikostarinoihin. Yhteys on selkeä, sillä Rajaniemi itsekin esittää jo teoksensa sisäkannessa tekstiviittauksen Leblancin novelliin ”Arsène Lupin karkaa” (teoksessa *L'Évasion d'Arsène Lupin*, 1906). Toisaalta (kenties satunnainen) yhteys löytyy myös klassiseen Jean-Pierre Melvillen *film noir* -gangsterielokuvan *Bob le Flambeur* (1956) herrasmiesvarkaaseen,

joka on kenties vaikuttanut myöhempien *Ocean's Elevenin* (ohj. Lewis Milestone, 1960; uusi versio ohj. Steven Soderbergh, 2001) tyylisten Hollywood-filmatisointien sarjaan. *Kvanttivaras* asettuu leikittelevästi dekkarien ja herrasmiesvarastarinoiden traditioon.

Kielikeskustelun kannalta mielenkiintoisesti teos viittaa myös pohjoismaisiin myytteihin, ennen kaikkea skandinaaviseen mytologiaan sekä *Kalevalaan*. Temaattisesti tämä näkyy teoksen kohtauksissa erityisesti oortilaisten kansan taikuuden, rakentamisen, laulamisen ja myyttitradition yhdistämisessä. Oortilaiset ovat Jean le Flambeur -sarjassa humanoidirotu, joka elää Oortin pilvessä ja jonka kulttuuri ja perinteet näyttävät pohjaavan vahvasti suomalaiseseen myyttiseen perintöön. Suomen vaikutus näkyy siinäkin, että oortilaisten nimet, Mieli, Perhonen ja Sydän, ovat suomenkielisiä myös englanninkielisessä alkuteoksessa. Näissä viittauksissa teksti tuo selvästi esille kirjoittajansa suomalaiset lähtökohdat ja tarjoaa samalla englanninkieliselle lukijayleisölleen eksotiikkaa ja omaperäisyyttä.

Suomenkieliset nimet ja myyttiset viittaukset suorastaan pompahtavat esiin teoksesta. *Kvanttivarkaan* alussa niin kutsutusta ajatusvankilasta ulospäässyt Jean le Flambeur viittaa jumaltaruihin, kun hän kohtaa pelastajansa, oortilaisen soturin Mielen: ”’Te olette siis Kuutar ja Ilmatar?’ tiedustelen ja mainitsen samalla oortilaisten jumalat.” (K, 22.)⁸ Kalevalaiset jumalat Kuutar ja Ilmatar nousevat esiin tekstissä useammankin kerran. Niin ikään laulamisen rooli, joka on merkittävä myös *Kalevalassa*, nousee esiin oortilaisten kulttuurista – esimerkiksi, kun ”Mieli laulaa jäätä ja lentämisen riemusta, alisessa asuneista esi-isistään ja pitkästä taipaleesta, joka Ilmattaren oli taitettava matkallaan liekkien maailmasta” (K, 315).⁹ Mieli myös ”laulaa rakennuslaulun ja laulun, joka sinetöi kodon ovet Sysimieheltä” (K, 315).¹⁰ Myöhemmin kuuliaisuus jumalille tulee esiin Mielen omista ajatuksissa: ”Rikoin antamani lupauksen. Minun on rukoiltava Ilmattarelta anteeksiantoa.” (K, 346.)¹¹

Laulaminen ja sanan mahti on oortilaisille tärkeää. Se on konkreettisen luomisen keino, kuten Mieli selventää oortilaisesta menneisyydestään puhuessaan:

”Itse pidin rakentamisesta, koska siinä sai luoda safiirikorallista jotain omaa ja aidosti uutta. Rakennettava asia piti ensin hahmotella mielessään. Sitten on löydettävä sanat, jotka antoivat sille olemuksen, ja laulettava ne *välille*. Laulun kuultuaan väki kasvoi ja huolehti varsinaisesti rakennustyöstä.” Mieli kääntää katseensa toisaalle. ”Sillä tavoin minä tein *Perhosenkin* – kauan sitten.” (K, 312–313, kurs. alkuper.)¹²

Kvanttivarkaassa hahmottuu oortilaisten elämäntapa, joka nojautuu pohjoismaiseen ja suomalaiseen mytologiaan. Heidän maailmankäsityksessään on *alinen* ja *ylinen* maailma. Monen muun nimen tavoin alinen esiintyy suomenkielisessä asussa myös teoksen englanninkielisessä alkuversiossa (ks. Rajaniemi 2010, 236). Alisessa asuivat esi-isät ja nykyiset oortilaiset elävät ylisissä taivaissa. Mieli on laulanut (puolielävän aluksensa) *Perhosen* alisista ”eloon”.

Hahmona Jean le Flambeurilla tradition taju ja myyttisen kirjallisuuden tuntemus on vahva. Saadessaan hetkeksi käyttäjäoikeudet hämähäkkialus-Perhoseen le Flambeur julistaa myyttisesti: ”Olen *juuri*, ja ruumiini on maailmanpuu, Yggdrasil.” (K, 39, kurs. alkuper.)¹³ Ajatuksissaan hän viittaa *Eddan* ja skandinaavisen mytologian maailmanpuuhun Yggdrasiliin kuin tämän myyttisen arkkityypin tuntemus olisi kaikille *Kvanttivarkaan* maailmassa itsestään selvää. Toisaalta le Flambeur julistaa teoksessa koomisen liioitellusti viitaten skandinaavisen mytologian jumalhahmoon Toriin: ”Vaikka olisin ukkosenjumala Tor, ajan koura tavoittaisi minut ja painaisi maahan.” (K, 299.)¹⁴ Teoksen kerronnan ja le Flambeurin hahmon kautta lukijalle välittyy vahva yhteys varhaisempaan myyttiseen kirjallisuuteen ja lukuisiin myyttielementteihin, jotka teos heittää lukijansa eteen niitä turhia selittelemättä.

Teemestarin kirja on tapahtumapaikoiltaan ja ajaltaan lähempänä nykyistä suomalaista maisemaa, vaikka se kuvaakin dystoopista tulevaisuutta. Teoksessa vilahtelevat pohjoiset maat, mannut, maisemat ja paikkakunnat kuten Skandinavian Unioni, (entiset) Norja ja Ruotsi sekä Kuusamo, Kuolajarvi (englanninkielisessä versiossa ”Kuoloyarvi”) ja Laatokka. Menetetyiltä Skandinavian alueilta löytyvät vuorostaan muun muassa Trøndelag, Dovrefjell, Trondheim ja Jotunheimen. Suomenkielisen version ”Uusi Pieta-

ri” taas on englanninkielellä saanut asun ”New Piterburg”. *Teemestarin kirjassa* kulttuurinen, poliittinen ja kielellinen vaikutus on kallistunut ekokatastrofin jälkeen itäänpäin, Aasiaan. Uusi yhteiskuntajärjestys ja itäisen vallan vaikutus näkyy tuttujen paikannimien puolittain itämaisina kirjoitusasuina, esimerkiksi Moskova on ”Mos Quan”. Teoksessa pohjoisen eksotiikka myös sekoittuu aasialaiseen traditioon ja sieltä kumpuaviin rituaaleihin, kuten jo teoksen nimi teemestareineen antaa ymmärtää.

Suomen kieli näkyy henkilöhahmojen nimissä, jotka ovat luettavissa yhtä aikaa sekä itämaiselta kalskahtavina että suomenkielisinä. Nimet ovat englanninkieliselle lukijalle outoja, mutta spekulatiivisen fiktion ja tieteiskirjallisuuden lukijat ovat totta kai tottuneet sellaisiin. Henkilökategoriasta löytyvät päähenkilö Noria Kaition lisäksi hänen isänsä mestari Miko Kaitio, vaimonsa Lian Kaitio, Sanja Valama, Kira Valama, Minja ”Minjuska” Valama sekä muun muassa Jukara, Taro, Bolin ja Niiramo. Nimet kuulostavat itämaisilta, kuten englanninkielisen korviin esimerkiksi Nokiankin nimi kuulostaa. Ilmiasu on sekoitus japanilaista ja kiinalaista kulttuuria, mutta välillä tekstissä esiintyy myös vaikkapa venäläinen hellittelymuoto Minjuska sekä venäläisiä paikannimiä. Eksoottiset, mutta ymmärrettävät nimet tarjoavat kansainvälisille lukijoille yhtäältä kuvan vieraasta kulttuurista ja toisaalta tartuntapintaa nykyiseen globaaliin maailmaan. Nimistö ja teos ovat kiehtovalla tavalla yhtä aikaa tuttuja ja vieraita – vieraan kiehtovia, mutta lähestyttäviä.

Lopuksi

Hannu Rajaniemen *Kvanttivarkaassa* ja Emmi Itärannan *Teemestarin kirjassa* englanniksi julkaiseminen on toiminut markkinateknisesti erinomaisesti. Teokset ovat saavuttaneet suuren lukijakunnan ja kansainvälistä merkittävyyttä. Julkaisukieli avaa oven nopeasti kansainvälisille markkinoille, mutta toisaalta teokset itse eivät unohda ”suomalaisia” juuriaan, mistä esimerkkinä suomenkieliset tai suomeen viittaavat nimet, miljööt ja myyntityhteydet.

Kieliteknisesti englannin valinta julkaisukieleksi suomalaisen kirjailijan työssä on osoitus maailman muuttumisesta globaaliksi ja tietynlaisen yhtenäiskulttuurin vallasta, ainakin läntisessä maailmassa ja pohjoisessa Euroopassa. Erityisesti juuri spekulatiivisen fiktion ja tieteiskirjallisuuden valtakieli on englanti ja valta-alue angloamerikkalainen kulttuurivyöhyke.

Toisaalta sekä *Kvanttivarkaan* että *Teemestarin kirjan* sisältö, aiheet, tematiikka ja ilmenevät pelot ovat globaaleja. *Kvanttivarkaan* esiin nousevat yksilönvapaus, valvonta, hallinta, totalitarismi ja harvojen valta. *Teemestarin kirjan* aineksia ovat pelot ekokatastrofista, ympäristömuutoksesta, sodasta, nälänhädästä ja vesivarojen loppumisesta. Aiheet ja uhat ovat yleismaailmallisia ja puhuttelevat laajoja yleisöjä, kuten 2000-luvun dystopiakirjallisuuden kasvanut suosio on osoittanut.

Kvanttivarkas ja *Teemestarin kirja* voidaan nähdä suomalaisina romaaneina, mutta ne ovat samalla ehdottoman kansainvälisiä ja suurempaa lukijayleisöä kiinnostavia. Teoksissa juuri valtakielen käyttäminen suoraan kirjailijan omana äänenä on uusi avaus kotimaisessa kirjallisuudessa.

VIITTEET

¹ Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, käänöstietokanta, <http://dbgw.finlit.fi/kaannokset/> (viitattu 14.9.2017).

² Varhaisesta suomalaisesta romaanista ks. Grönstrand 2005.

³ Spekulaatiivinen fiktio on 2000-luvun tutkimuksessa yleistynyt katotermi mielikuvitukselliselle, mm. fantasian, tieteisfiktion ja kauhun kattavalle kirjallisuudella, jossa realismin rajoja rikotaan (*Tieteen terminipankki* 2017, hakusana *spekulaatiivinen fiktio*).

⁴ Esimerkiksi Forbesin vuoden 2016 eniten ansainneiden kirjailijoiden listaa hallitsevat spekulatiivisen fiktion kirjoittajiksi laskettavat James Patterson, J. K. Rowling, Stephen King, Veronica Roth, George R. R. Martin ja Rick Riordan (Robehmed 2016). Myös Suomessa spekulatiivisen fiktion suosio on kohonnut tasaisesti viime vuosi vuosikymmeninä (ks. Soikkeli 2013, 280).

⁵ Alalajina suomikumma viittaa varhaisemman ns. Kumman kirjallisuuden (*Weird Fiction*) käsitteeseen. Kumman käsite liitetään tavallisesti angloamerikkalaiseen fantasia- ja kauhukirjallisuuteen keskeisinä tekijöinään varhaisemmin 1800-luvulla Edgar Allan Poe sekä 1900-luvulla kauhun mestari H. P. Lovecraft ja fantasti Lordi Dunsany. Erityisesti termi liitetään *Weird Tales* -lehteen (alk. 1923) sekä sitä seuranneisiin muihin ns. pulp- eli kioskijulkaisuihin. Terminä suomikumma on läheistä sukua 2000-luvulla Isossa-Britanniassa kirjailija China Miévilin luomalle ”uusikumman” (*New Weird*) käsitteelle. Yksinkertaistettuna siinä missä uusikumma on kumman kirjallisuuden uutta tuleamista, on suomikumma vuorostaan uusikumman suomalainen alalaji.

⁶ Tämän kaltaiset aiheet ovat lisääntyneet 2000-luvulla merkittävästi suomalaisessa kirjallisuudessa. Apokalyptisestä fiktiosta ja ympäristökatastrofeista suomalaisessa kirjallisuudessa ks. Lahtinen 2013.

⁷ Pikaeskin tradition perusteoksia ovat mm. Petroniuksen roomalainen veijaritarina *Satyricon* (n. 60), tuntemattoman tekijän *Lazarillo de Tormes* (*La vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversi-*

dades, 1554) tai Daniel Defoen romaani *Moll Flanders (The Fortunes and Misfortunes of the Famous Moll Flanders, 1722)*. Pikareskin romaanin traditiosta ks. tarkemmin Tunturi 2005.

⁸ ”’Kuutar and Ilmatar?’ I ask, naming the Oortian deities.” (TQT, 13.)

⁹ ”She sings of ice. She sings of the long journey of Ilmatar from the burning world, of the joy of wings and ancestors in the *alinen*.” (TQT, 236.)

¹⁰ ”She sings the song that makes ships. She sings the song that seals a koto’s door against the Dark Man.” (TQT, 236.)

¹¹ ”’And I broke vows. I need to beg Ilmatar’s forgiveness.’” (TQT, 258.)

¹² ”’I used to like it, crafting, making things out of the coral. You visualise a thing. You find the words that it *is*. And you sing them to *väki*; it grows and makes it. And in the end you have something that is truly yours, a new thing in the world.’ She looks away. ’That’s how I made Perhonen. That was a long time ago.’” (TQT, 234, kurs. alkuper.)

¹³ ”I am *root*, and the body is a world-tree, an Yggdrasil” (TQT, 27, kurs. alkuper.).

¹⁴ ”’I could be Thor the God of Thunder and the Old Age would still restle me to the ground.’” (TQT, 225.)

KOHDETEOKSET

Itäranta, Emmi (2014/2012) *Teemestarin kirja*. 4. painos. Helsinki: Teos.
[= TK]

Itäranta, Emmi (2014) *Memory of water*. Lontoo: Harper Voyager.

Rajaniemi, Hannu (2006) ”Elegia nuorelle hirvelle”. *Portti* 25/2006, 80–90.

Rajaniemi, Hannu (2011) *Kvanttivaras*. Suom. Antti Autio. Helsinki: Gummerus. [= K]

Rajaniemi, Hannu (2010) *The quantum thief*. Lontoo: Gollancz. [= TQT]

LÄHTEET

Brunou, Salla (2016) ”Emmi Itäranta tavoittaa kansainvälisen yleisön: ’Käsikirjoitus kannatti kirjoittaa myös englanniksi’”. Haastattelu, *Lukulamppu* 4.4.2016. <https://www.lukulamppu.fi/emmi-itaranta-tavoittaa-kansainvalisen-yleison-kasikirjoitus-kannatti-kirjoittaa-myo-englanniksi/> (viitattu 29.11.2016).

Elina Ahlback Literary Agency (2016) ”Film rights sold to Emmi Itäranta’s Memory of Water”. 22.3.2016. <http://www.ahlbackagency.com/2016/03/film-rights-sold-to-emmi-itarantas-memory-of-water/> (viitattu 10.4.2017).

Finnish Weird (2017) <http://www.finnishweird.net/> (viitattu 10.4.2017).

Grönstrand, Heidi (2005) *Naiskirjailija, romaani ja kirjallisuuden merkitys 1840-luvulla*. Helsinki: SKS.

Gustafsson, Miia (2015) ”Maailmalla menestynyt kirjailija Emmi Itäranta kirjoittaa kahdella kielellä”. Haastattelu, Yle Uutiset 25.10.2015. <http://yle.fi/uutiset/3-8406787> (viitattu 29.11.2016).

Heinilä, Tiina (2010) ”Hannu Rajaniemi pyrkii valloittamaan maailman”. Haastattelu, Suomen suurlähetystö, Lontoo. 7.10.2010. <http://www.finemb.org.uk/Public/default.aspx?contentid=202551&nodeid=35864&culture=fi-FI> (viitattu 29.11.2016).

Hekkanen, Raila (2010) *Englanniksiko maailmanmaineeseen? Suomalaisen proosakaunokirjallisuuden kääntäminen englanniksi Isossa-Britanniassa vuosina 1945–2003*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Hivert, Anne-Françoise (2016) ”Fantaisies Finnoises”. *Libération* 1.7.2016. http://next.liberation.fr/livres/2016/07/01/fantaisies-finnoises_1463399 (viitattu 10.4.2017).

- %A4nt%C3%A4j%C3%A4t-arvostelevat-kustantajia-sanelupolitiikasta/524774 (viitattu 10.4.2017).
- Löytty, Olli (2016) ”Kirjallisuuden kansallinen järjestys”. *Kirjallisuuden monikielisyys nyky-Suomessa* -blogi. <http://monikielisyys.fi/fi/blogi/kirjallisuuden-kansallinen-jarjestys/> (viitattu 29.11.2016).
- Nikula, Aleks (2014) ”Katoava utopia, postmoderni utopia Hannu Rajaniemen teoksessa *The Quantum Thief*”. *Fafnir – Nordic Journal of Science Fiction and Fantasy Research*, Volume 2, Issue 1, 15–23.
- Pesonen, Mikko (2016) ”Nordic Crime meni jo – nyt amerikkalaislukijoita kiinnostaa Finnish Weird”. Yle Uutiset 18.1.2016. <http://yle.fi/uutiset/3-8599044> (viitattu 29.11.2016).
- Robehmed, Natalie (2016) ”The World’s Highest-Paid Authors 2016: James Patterson, Jeff Kinney and J. K. Rowling Top Ranking”. *Forbes* August 23, 2016. <https://www.forbes.com/sites/nalierobehmed/2016/08/03/the-worlds-highest-paid-authors-2016-james-patterson-jeff-kinney-and-j-k-rowling-top-ranking/#53cc9856711c> (viitattu 9.5.2017).
- Schwanck, Iris (2013) ”Kirjallisuutemme maailmalla”. Teoksessa Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuus, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä ja Jussi Ojajarvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*, s. 262–270. Helsinki: SKS.
- Soikkeli, Markku (1998) ”Koivun vai tähden alla? Suomalaisen scifin ominaispiirteitä”. Teoksessa Kanerva Eskola, Antti Granlund & Markku Ihonen (toim.), *Missä mennään? Kirjallisuuden lajeja ja ilmiöitä*, s. 21–25. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Soikkeli, Markku (2013) ”Fantasia ja scifi tiellä uskummaan”. Teoksessa Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuus, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä ja Jussi Ojajarvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poetiikkaa*, s. 280–288. Helsinki: SKS.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (2017) ”Suomen kirjallisuuden käännökset”. <http://dbgw.finlit.fi/kaannokset/lista.php?order=author&asc=1&lang=FIN> (viitattu 10.4.2017).
- Tilastokeskus: ”Kirja Suomessa: pitkän linjan menestystarina”. 16.4.2007. <http://www.stat.fi/tup/suomi90/huhtikuu.html> (viitattu 9.5.2017).

- Truesdale, Dave (2016) ”Memory of Water by Emmi Itäranta”. Kirja-arvio, *Tangent*. 26.4.2015. <http://www.tangentonline.com/component/content/article/280-novel-reviews/2753-memory-of-water-by-emmi-itaeranta> (viitattu 29.11.2016).
- Tunturi, Anna-Riitta (2005) *Der Pikareske Roman als Katalysator in Geschichtlichen Abläufen. Erzählerische Kommunikationsmodelle in Das Leben des Lazarillo von Tormes bei Thomas Mann und in Einigen Finnischen Romanen*. Jyväskylä Studies in Humanities 41. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Yle (2009) ”Käännöskirjallisuuden laatu vaakalaudalla”. Yle Uutiset, Kulttuuri 20.3.2009. <http://yle.fi/uutiset/3-5735140> (viitattu 10.4.2017).